وندهای واژه‌ساز و تفاوت‌های ساختی- نحوی ضمایر منفی و مبهم در زبان‌های روسی و فارسی

امیر حسینی*

استادیار گروه زبان روسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

دریافت: ۸۹/٤/۲٦ پذیرش: ۸۹/۸/۲۵

فصلنامهٔ پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی
د ۱، ش ۳، پاییز ۱۳۸۹

چکیده

ضمایر منفی و مبهم به لحاظ ویژگی‌های ساخت‌واژی، معنایی و کاربرد آن‌ها در ساختارهای نحوی روسی و فارسی را می‌توان به نوبهٔ خود یک تفاوت زبانی به شمار آورد. همواره یکی از مشکلات زبانی برای فراگیران زبان روسی و مترجمین آن، درک و کاربرد این ضمایر در کلام می‌باشد. فراگیران زبان روسی عموماً حتی پس از پایان تحصیلات دانشگاهی، در استفاده یا ترجمهٔ ساختارهای نحوی با ضمایر مذکور دچار نوعی سردرگمی هستند. این مقاله سعی دارد با بررسی ضمایر «منفی» و «مبهم» در زبان‌های روسی و فارسی و نشان‌دادن تفاوت‌های ساختاری آن‌ها در قالب مواد و وقایع زبانی و ساختارهای نحوی، علت این مشکل را بیابد و با توضیح تفاوت‌های معنایی- کاربردی، برای رفع آن تلاش نماید. با مطالعهٔ منابع دستور زبان فارسی مشخص شد گاه دستورنویسان فارسی در درک و توضیح ضمایر منفی و مبهم، عملکرد ضعیفی داشته‌اند. لازم به ذکر است که ایشان در دسته‌بندی معنایی و گرامری ضمایر هرگز اسمی از ضمایر منفی به عنوان گروه مستقلی از ضمایر به میان نیاورده‌اند که این خود یکی از دلایل عدم‌درک آن‌ها توسط فراگیران زبان روسی است. فراوانی وندهای واژه‌ساز ضمایر مبهم در زبان روسی که موجب محدودیت معنایی و کاربردی آن‌ها در زنجیرهٔ گفتار می‌شود، در مقایسه با عناصرِ بسیار اندکِ همگون آن‌ها در زبان فارسی و برخی تفاوت‌ها در ساخت‌های نحوی جملات منفی در زبان‌های موردمطالعه را می‌توان از مهم‌ترین دلایل مشکلات درک و کاربرد این ضمایر در زبان روسی دانست. نگارندهٔ این مقاله سعی دارد با اشاره به شباهت‌ها و تفاوت‌های این مقولهٔ دستوری در زبان‌های موردمطالعه، در جهت رفع مشکلات آموزشی و کاربرد صحیح آن‌ها تلاش کند.

واژه‌های کلیدی: وند، ضمایر مبهم، ضمایر منفی، ویژگی معنایی، ساخت نحوی.

---

* نویسندهٔ مسئول مقاله: Email: amhoseini@ut.ac.ir

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

۱. مقدمه

واژه‌های هر زبان، براساس معیارهایی چون معنای لغوی، ویژگی‌های صرفی، نحوی و ساختاری آن‌ها، به اقسام مختلف کلام دسته‌بندی می‌شوند. ضمایر به عنوان بخشی از کلام، دسته‌ای از این واژگان را، با ویژگی‌های دستوری مخصوص به خود، تشکیل می‌دهند. ضمایر، واژه‌هایی هستند که در زبان‌های روسی و فارسی در گروه اسمی بررسی می‌شوند. دستورنویسان روسی ضمایر را قسم مستقلی از کلام می‌دانند. برخی دستورنویسان فارسی ضمایر را اسم می‌دانند و دسته‌ای دیگر آن‌ها را قسم مستقلی از کلام می‌دانند که جانشین اسم می‌شوند. در تعیین انواع ضمیر در زبان فارسی نظریات متفاوتی وجود دارد. آموزش ضمایر منفی و مبهم در ایران به فراگیران زبان روسی به دلیل ظرافت‌های معنایی که محصول ساخت‌واژی است و همچنین کاربرد آن‌ها در ساختارهای نحوی مخصوص به خود زبان روسی و ویژگی صرفی آن‌ها، از مقولات مشکل دستوری به‌شمار می‌رود. ضمایر مبهم یکی از انواع ضمایر هستند که در هر دو زبان شناخته شده‌اند. این ضمایر در زبان روسی به کمک وندهایی معین ساخته می‌شوند که هریک دارای معنای مشخصی است؛ در صورتی‌که در زبان فارسی برای بیان معانی مختلف ابهام، تنها از یک ساختار مشخص استفاده می‌شود. دستهٔ دیگری از ضمایر در زبان روسی به ضمایر منفی معروف‌اند. دستورنویسان فارسی به وجود ضمایر منفی در زبان فارسی توجهی ندارند و از آن‌ها به عنوان گروه مستقلی از ضمایر نام نمی‌برند. ایشان در توزیع ضمایر در گروه‌های مختلف، ضمایر منفی را به گروه ضمایر مشترک، مبهم و ... منسوب می‌کنند. در صورتی که آن‌ها را باید دسته‌ای از گروه ضمایر دانست که ویژگی‌های گرامری مخصوص به خود دارند. این ضمایر در زبان فارسی با افزودن واژهٔ «هیچ» به برخی اسامی و ضمایر ساخته می‌شوند. واژه‌هایی از قبیل «هیچ‌کدام»، «هیچ‌وقت»، «هیچ‌جا»، «هیچ‌کس» و...در زبان روسی به عنوان ضمایر منفی شناخته شده‌اند، در صورتی که در دسته‌بندی انواع ضمیر در زبان فارسی، با وجود ویژگی‌های واژه‌سازی و صرفی و نحوی مخصوص به خود، جایی برای این ضمایر دیده نشده است. ضمایر منفی و مبهم در زبان‌های روسی و فارسی در نقش‌های مختلف نحوی در جملات به کار می‌روند. در ادامه، برای رفع مشکلات آموزشی و درک و کاربرد صحیح ضمایر مذکور، به بررسی ضمایر در زبان‌های روسی و فارسی می‌پردازیم.

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

۲. ضمایر و اقسام آن در زبان‌های روسی و فارسی

زبان‌شناسان روسی، ضمایر را به عنوان یکی از اقسام مستقل کلام می‌دانند و در تعریف آن می‌نویسند: «ضمایر کلماتی هستند که به اشیاء، ویژگی‌ها و شمار آن‌ها اشاره می‌کنند، اما آن‌ها را نمی‌نامند» (لکانت، ۲۰۰۲: ۲٤۷)، «ضمایر کلماتی هستند که به اشیاء، ویژگی‌ها، شمار و یا ظرف اشاره دارند، اما آن‌ها را نمی‌نامند» (کاستامارف، ۲۰۰۳: ٤۲۲).

ضمایر در زبان روسی در گروه اسمی بررسی می‌شوند و از نظر معنی و ویژگی‌های دستوری، آن‌ها را به ضمایر اسمی، ضمایر صفتی، ضمایر قیدی و ضمایر عددی دسته‌بندی می‌کنند. فراوانی ضمایر در زبان روسی در مقایسه با دیگر اقسام کلام بسیار کم است. تعداد آن‌ها به هفتادواژه می‌رسد و به همین دلیل بسیار پربسامدند. طبق فرهنگ بسامدی زاسورینا که در آن یک میلیون و پنجاه و شش هزار و سیصد و هشتاد و دو واژهٔ موردمطالعه قرار گرفته است، بسامد این گروه از واژگان زبان روسی، پس از اسامی و افعال با ۱۳/۲۹ درصد، جایگاه سوم را در میان اقسام کلام به خود اختصاص داده است (چپاسووا، ۲۰۰۷: ۹-۱۱).

برخی دستورنویسان زبان فارسی (خیامپور، فرشیدورد و...)، ضمایر را قسم مستقلی از کلام که دارای ویژگی‌های دستوری و معنایی مخصوص به خود هستند، نمی‌دانند، بلکه این گروه از واژگان را اسم می‌نامند. دکتر خسرو فرشیدورد در تعریف ضمیر می‌نویسد:

> «ضمیر اسمی است که جانشین اسم دیگر شود و تصریف گردد ... تفاوت اساسی ضمیر با اسم ظاهر در این است که اسم ظاهر صرف نمی‌شود و فقط سوم شخص است، اما ضمیر صرف می‌شود و اول شخص و دوم شخص و سوم شخص دارد» (فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۲٤٤-۲۵۰).

وی ضمایر را در زبان فارسی به ضمایر شخصی، مشترک و احترامی دسته‌بندی می‌کند. گروهی دیگر، (دکتر خانلری، دکتر قریب، دکتر مشکوه‌الدینی و ...)، ضمایر را قسم مستقلی از کلام می‌دانند. مشکوه‌الدینی دربارهٔ ضمیر در زبان فارسی می‌نویسد: «عنصر ضمیر در جایگاه گروه اسمی در یک جمله یا جمله‌های پیاپی به جای اسم ظاهر می‌شود.» وی ضمایر در زبان فارسی را بر حسب صورت، ویژگی‌های صرفی، نحوی و معنایی به شش گروه ضمیر شخصی منفصل، ضمیر شخصی متصل، ضمیر مشترک (انعکاسی، تأکیدی، متقابل)، ضمیر اشاره، ضمیر پرسشی و ضمیر نامشخص دسته‌بندی می‌کند (مشکوه‌الدینی،۱۳۸۷: ۱۵۵-۱۵٦). طبق

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

تعریف حسن انوری «ضمیر کلمه‌ای است که معمولاً به جای اسم می‌نشیند و نقش‌های مختلف می‌پذیرد. ضمایر به اعتبار جانشینی اسم و پاره‌ای جهات دیگر با هم مشترکند اما از هر جهت همسان نیستند.» وی ضمایر در زبان فارسی را به ضمیر شخصی، ضمیر مشترک، ضمیر اشاره، ضمیر پرسشی، ضمیر تعجبی و ضمیر مبهم دسته‌بندی می‌کند (انوری و احمدی، ۱۳۷۸: ۱۸۵-۱۸۶).

۳. ویژگی‌های لغوی ضمایر

ضمایر در زبان روسی و فارسی در گروه اسمی بررسی می‌شوند و به دلیل ویژگی‌هایی چون میزان فراشمولی گستردهٔ معنایی[1]، بیان نسبیت[2] یا معنای اشاره‌ای[3] و محدودیت معنایی[4] از دیگر اقسام کلام متمایز می‌شوند (چپاسووا، ۲۰۰۷: ۹-۱۱).

دامنهٔ فراگیری معنایی یا فراشمولی معنایی هر ضمیر، همان گستره یا محدوده‌ای است که در آن تعداد افراد، اشیاء یا وقایع، با آن ضمیر نشان داده می‌شوند؛ مثلاً، «кто» (چه کسی) ضمیری است که در موردِ تمامی اسامی جاندار (انسان و حیوانات) به کار می‌رود، در حالی‌که «что» (چه چیزی) ضمیری است که فراگیری معنایی آن، همان گستره‌ای است که تمامی اشیاء و اسامی بی جان را شامل می‌شود. میزان فراشمولی ضمیر «он» (او) در مقایسه با دو ضمیر پیشین به مراتب بیشتر است، زیرا، این ضمیر هم به جای اسامی جاندار و هم به جای اسامی بی‌جان به کار می‌رود. دایرهٔ شمول ضمیر «я» (من) بسیار محدود است، زیرا فقط به گوینده یا نویسندهٔ پیام اطلاق می‌شود. همچنین ضمیر «мой» (مال من) دایرهٔ شمول محدودی در مقایسه با ضمیر «свой» (مال خود) دارد. همان‌طور که مشخص است، گستردگی معنایی مخصوص ضمایر است و اقسام مستقل دیگر کلام، فاقد این گستردگی فراشمولی معنایی هستند.

شاید بتوان ویژگی نسبیت یا اشاره‌ای را، در یک نگاه، فقط به ضمایر اشاره نسبت داد، اما باید گفت که ضمایر، نسبت اشیاء و جانداران، ویژگی و مقدار آن‌ها با اشیاء و جانداران، ویژگی‌ها و مقادیر دیگر را نشان می‌دهند؛ مثلاً ضمیر «я» (من) در فرایند گفتار، به شخص

1. высокая степень обобщённости значения
2. относительность
3. указательность значения
4. конкретность значения

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

گوینده اشاره دارد و این ضمیر در صورتی که ضمیر مخاطب دوم شخص «вы ،ты» (تو، شما) وجود داشته باشد، در این فرایند به کار می‌رود و متقابلاً ضمیر «ты» (تو) زمانی در فرایند گفتار معنی پیدا می‌کند که ضمیرя (من) در این فرایند وجود داشته باشد همچنین ضمیر «он» (او)، موضوع گفتار، زمانی در فرایند گفتار جایگاهی دارد که ضمایر «я، мы» (من، ما) و «вы،ты» (تو، شما) وجود داشته باشند و یا ضمیر «столько» (همان‌قدر) در صورتی در فرایند گفتار به کار می‌رود که در این فرایند، قبلاً از مقداری معین اسم برده شده باشد. بنابراین باید گفت که ضمایر، اساساً مفهوم شئیت (جاندار و بی‌جان)، ویژگی و یا مقدار را نشان می‌دهند و آن‌ها را در مقایسه با اشیاء، ویژگی‌ها یا مقادیر دیگر بیان می‌کنند که این، همان ویژگی نسبیت یا ویژگی اشاره‌ای ضمایر است.

کاربرد ضمایر در فرایند کلام، دچار نوعی وابستگی است که محدودیت معنایی[1] نامیده می‌شود و این بدان معنا است که ضمایر، عموماً در ارتباط با یک اسم یا قضیه‌ای معین که در فرایند کلام از آن نام برده شده است، به کار می‌روند یا جایگزین آن می‌شوند؛ بنابراین، آن‌ها واژه‌هایی هستند که مفهومشان زمانی درک می‌شود که به اسم یا قضیه‌ای معین منسوب می‌شوند که در فرایند گفتار نامیده شده است. ضمایر، عموماً خارج از متن مفهوم معینی ندارند.

زبان‌شناسان روس، به طورکلی ضمایر را بر حسب معنا و نقش آن‌ها به سه دسته معنایی تقسیم می‌کنند:

الف) ضمایر اشاره‌ای[2]: بدان معنی است که ضمایر در فرایند گفتار به شرکت‌کنندگان در این فرایند و نیز شرایط آن اشاره دارند. این عملکرد را می‌توان در اول شخص و دوم شخص مفرد و جمع ضمایر شخصی و ضمایر ملکی و همچنین در ضمایر اشاره مشاهده کرد. در ضمایر اول شخص я (من)، мы (ما) و мой (مال من) رابطهٔ گویندهٔ فعال و در ضمایر دوم شخص ты (تو) و вы (شما)، твой (مال تو) و ваш (مال شما) رابطهٔ شنوندهٔ غیرفعال در فرایند گفتار، با موضوع گفتار، مشخص می‌شود؛ در صورتی که ضمایر اشاره، حالت اشاره‌ای گوینده به موضوع گفتار را نشان می‌دهند. ضمیر этот (این) نشان می‌دهد که موضوع گفتار، نزدیک به محل گفتار است و ضمیر тот (آن) نشان‌دهندهٔ آن است که موضوع گفتار دور از محل قرار داشتن گوینده است (زالیزنیاک، ۱۹۹۰: ۲۹٤-۲۹۵).

1. конкретность значения
2. дейксические местоимения

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

ب) نقش نسبیت[1] به موضوعی اشاره می‌کند که از آن سخن به میان آمده است. به جمله زیر توجه کنید:

*И **женщины** глядят из-под руки. Вы поняли куда **они** глядят?*

***زن‌ها** هم از لای دست‌هایشان نگاه می‌کنند. شما فهمیدید **آن‌ها** به کجا نگاه می‌کنند؟*

در جملهٔ بالا، ضمیر они و اسم женщина هر دو به یک موضوع اشاره می‌کنند و به همین دلیل رابطه بین آن‌ها را رابطه نسبی می‌نامند. این رابطه را سوم شخص مفرد و جمع ضمایر شخصی، ضمیر انعکاسی себя (خود را)، برخی ضمایر معین[2] مانند «свой»، «кто»، «который» و همچنین ضمایر پرسشی «что»، «кто» و... نشان می‌دهند:

*Разве я похож на юного **музыканта**، **которого** сегодня будут слушать?*

*واقعا من شبیه **موزیسین جوانی** هستم **که** امروز برنامه اجرا خواهد کرد؟*

پ) گروهی از ضمایر ویژگی اقماری[3] موضوع گفتار را نشان می‌دهند. این گروه را ضمایر منفی، ضمایر مبهم و برخی ضمایر پرسشی و معین تشکیل می‌دهند:

***Никто** не знает об этом.*

***هیچکس** از این موضوع خبر ندارد.*

*Тут без тебя приходил **некто Иванов.***

*وقتی تو نبودی **یکی به اسم ایوان** به اینجا آمده بود.*

*Ты можешь брать **любую книгу**.*

تو هر کتابی که دوست داری بردار

***Сколько** человек в вашей группе?*

چند نفر در گروه شما هستند؟

با توجه به معنای ضمیر «никто» (هیچکس)، ضمیر مبهم «некто» (یک شخصی) و ضمیر معین «любой» (هر)، در جملات منفی بالا مفهوم تعداد یا شمار درک می‌شود، هرچند که در معنی لغوی آن‌ها، مستقیماً معنیِ مقدار مشاهده نمی‌شود.

از ضمیر معین «هر» در «любой»، ضمیر مبهم «یک شخصی» در «некто» و ضمیر منفی «هیچکس» در «икто» با توجه به معنایِ جملات بالا مفهوم تعداد یا شمار درک می‌شود، هرچند که در معنی لغوی آن‌ها، مستقیماً معنای مقدار به چشم نمی‌خورد. چنانچه ضمایر فوق را با

1. анафорические местоимения
2. определительные местоимения
3. кванторные местоимения

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

ضمایر «свой» (مال خود)، «себя» (خود را) یا «который» (که) مقایسه کنیم، متوجه می‌شویم که معنای ضمایر دستهٔ آخر، فاقد مفهوم مقدار است. به همین دلیل آن‌ها را نمی‌توان در گروهی به شمار آورد که ویژگی اقماری دارند. به این ترتیب، ضمایر никто (هیچ‌کس)، некто (یک کسی)، любой (هریک) و сколько (چندتا) ویژگی اقماری گروهی از اشیاء همگون را نشان می‌دهند که گاهی اطلاعاتی راجع به آن از شنونده می‌خواهد، مانند ضمیر ?сколько (چندتا). در برخی موارد کلاً مقدار برای گوینده و شنونده نامشخص و مبهم است، مانند ضمیر несколько (چند تایی، تعدادی)، زمانی هم معنای فراگیر دارد مانند любой، و در پاره‌ای از موارد مانند ضمیر никто، هیچ‌یک از افراد مجموعهٔ موردنظر آن ویژگی را ندارند.

۴. ویژگی‌های گرامری ضمایر روسی

ضمایر در زبان روسی را می‌توان به دو گروه ضمایر اسمی (я ، ты ،он ،кто ،что ،никто ، кто-то،что-то ...) و صفتی (какой ،чей، который ...) دسته‌بندی کرد. ضمایر اسمی نیز از لحاظ معنایی به ضمایر اسمی جاندار (одуш) مانند кто ،кто-то، ... и некто و ... و ضمایر اسمی بی‌جان (.неодуш) مانندничто، что، что-нибудь و ... دسته‌بندی می‌شوند. ضمایر صفتی نیز به نوبهٔ خود به ضمایر کیفی مانند такой، какой و ...؛ ضمایر مقدار مانند столько،сколько و ...؛ ترتیبی مانند который و ... و ملکی مانند чей،мой و ...، تقسیم می‌شوند.

واژه‌های ضمیری در زبان روسی نیز دسته‌ای از واژه‌های مستقل‌اند که با توجه به معنای لغویشان جزو گروه ضمایر به شمار می‌روند. ضمایر قیدی را با توجه به معنایشان می‌توان به ضمایر مکانی (куда-то،и оттуда)؛ زمانی (когда-нибудь،тогда)؛ کیفی (как-то،так)؛ سببی (почему-то)؛ هدفی (низачем)، دسته‌بندی کرد. این ضمایر مانند قیدها در نقش ظرف (обстоятельство) به کار می‌روند و ویژگی‌های دستوری اسامی و صفات یعنی род, число и падеж را ندارند.

ضمایر اسمی به آن دسته از ضمایر گفته می‌شود که به سؤال *кто* و *что* پاسخ می‌دهند و ضمن اشاره به اشیا، مانند اسامی در جمله عموماً در نقش نهاد یا مفعول به کار می‌روند و شامل ضمایر شخصی، انعکاسی، پرسشی و منفی هستند (کاساتکین، ۲۰۰۱: ۵۷۲-۵۷۳). ویژگی‌های دستوری این ضمایر با اسامی تفاوت‌های بسیاری دارند. جنس گرامری ضمایر شخصی در

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

ترکیب با واژه‌های دیگر درجمله مشخص می‌شود. درجملات:

۱. *Я читал* (من خواندم)

۲. *Я читала* (من خواندم)

ضمیر اول شخص در جمله اول با توجه به فرم مؤنث گذشته فعل، به جنس مؤنث اطلاق می‌شود، اما در جملهٔ دوم نشان‌دهندهٔ جنس مذکر است. هنگام صرف این ضمایر معمولاً ابدال انجام می‌شود؛ مثلاً، ضمیر اول شخص مفرد я در حالت نهادی، در نقش مفعولی به меня تبدیل می‌شود. ضمایر شخصی در ترکیب با صفات، همیشه قبل از صفات واقع می‌شوند:

او فرد عاقلی است. *Он умный человек.*

ضمایر صفتی در پاسخ به سوال *какой?* به کار می‌روند. شکل گرامری آن‌ها با اسم‌هایی که با آن‌ها ترکیب می‌شوند، مطابقت دارد و از نظر لغوی نیز در جمله در نقش وابسته (определение) یا در نقش خبر جمله واقع می‌شوند. این ضمایر، همچنین به سؤال *чей?* نیز پاسخ می‌دهند که در این صورت ممکن است، از نظر ویژگی‌های گرامری (جنس، شمار و حالت) با اسم خود هماهنگی گرامری نداشته باشند. مقایسه کنید:

۱. ваша книга (کتاب شما)

۲. его книга (کتاب او)

در ترکیب اول هماهنگی بین اسم و ضمیر ملکی وجود ندارد، اما در ترکیب دوم این هماهنگی دیده می‌شود.

تیخانف آ. ان. ضمایر روسی را بر حسب معنا به نه گروه دسته‌بندی کرده است: ضمایر شخصی، ضمایر انعکاسی، ضمایر اشاره، ضمایر ملکی، ضمایر معین، ضمایر پرسشی، ضمایر نسبی، ضمایر منفی و ضمایر مبهم (تیخانف،۲۰۰۳: ۲۹۵-۲۹٦).

همهٔ ضمایر شخصی و انعکاسی از دستهٔ ضمایر اسمی‌اند. تمامی ضمایر ملکی، اشاره و معین به دستهٔ ضمایر صفتی تعلق دارند و گروه‌های دیگر یعنی ضمایر پرسشی، نسبی، مبهم و منفی به هر سه دستهٔ ضمایر اسمی، صفتی و ضمایر قیدی مربوط‌اند (کاستامارف، ماکسیم اف، ۲۰۰۳: ٤۲۹).

۵. ضمایر مبهم در زبان‌های روسی و فارسی

ضمایر مبهم در زبان روسی به گروهی از ضمایر گفته می‌شود که ویژگی معنایی آن‌ها

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

بیانگر شخص یا شیئی است که در مقایسه با اشخاص یا اشیاء هم‌نوع خود مبهم و نامعلوم است یا دقیق و مشخص نیست (چپاسووا، ۲۰۰۷: ۳٦). به مثال زیر توجه کنید:

Некто *шёл по* ***какой-то*** *дороге и нашёл* ***нечто****.* ***Некоторую*** *часть найденного он отдал товорищу. а* ***кое-что*** *бросил. Что у него осталось?*

یک کسی *در یک راهی* ***یک چیزی*** *را پیدا کرد.* ***یک قسمت از چیزی*** *را که پیدا کرده بود به دوستش داد و* ***یک چیزی*** *از آن را دور انداخت. چه مقدار برایش باقی ماند؟*

با مطالعهٔ متن بالا، خواننده پیام مبهمی را دریافت می‌کند. این ابهام در پیام، به علت وجود واژه‌هایی چون некто (یک کسی)، какая-то дорога (یک راهی)، нечто (یک چیزی)، некоторую часть (یک قسمتی) و кое-что (یک چیزی را) است. این واژه‌ها همان ضمایر مبهم هستند که در خصوص آن‌ها تیخانف آ. ان. می‌نویسد: ضمایر مبهم به اشخاص، اشیاء، ویژگی‌ها و مقادیر نامشخص اشاره دارند. تمام این ضمایر مشتق‌اند. که یا با افزودن پیشوندهای не و кое و یا با اضافه نمودن پسوندهای либо–، нибудь– یا то– به ضمایر پرسشی ساخته می‌شوند (تیخانف، ۲۰۰۳: ۳۰۳).

ژیلبر لازار، این واژه‌ها را در زبان فارسی مبهمات می‌نامد. وی بر این عقیده است که:

> زبان فارسی دارای تعداد اندکی از مبهمات بسیط است که با اسم‌هایی مانند «کس»، «چیز»، «جا»، «قدر» و با ضمیرهایی مانند «کدام» ترکیب می‌شوند و گروه‌های گوناگونی از مبهمات مرکب را پدید می‌آورند. مبهمات مرکب با نشانهٔ نکرهٔ «ی» و اسم عدد «یک» ساخته شده است (لازار، ۱۳۸٤: ۱۵۲–۱۵٦).

در کتاب دستور زبان دکتر حسن انوری و دکتر گیوی می‌خوانیم کلماتی مانند یکی، کسی، فلان، کمی، قدری، برخی، بعضی، اندکی، یکی دیگر و ... چنانچه تنها و بی‌همراهی اسم می‌آیند و بر کس یا چیز و یا مقدار مبهمی دلالت می‌کنند» ضمایر مبهم‌اند (احمدی و انوری، ۱۳۷۸: ۱۸۸). دکتر مشکوه‌الدینی دربارهٔ این ضمایر می‌نویسد، این ضمایر به‌طور نامشخص به شخصی یا چیزی اشاره می‌کنند و «هرگاه مرجع ضمیر از نظر گوینده اهمیت نداشته باشد و او صرفاً به انجام فعل و یا خود فعل نظر داشته باشد، از ضمیر نامشخص استفاده می‌کند» (مشکوه‌الدینی، ۱۳۸۷: ۱۹۸).

دکتر خانلری این ضمایر را کلماتی می‌نامد که «جانشین اسم می‌شوند و کسی یا چیزی را به طور نامعین و نامشخص بیان می‌کنند (این ضمایر) مانند اسم ممکن است که در جمله نهاد یا متمم اسم یا مفعول و یا متمم فعل واقع شوند» (پرویز خانلری، ۱۳۸۰: ۲۰۰–۲۰۱).

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

۶. درجهٔ ابهام در معنای ضمایر مبهم

درجهٔ ابهام در ضمایر مبهم برای گوینده و شنونده یا نویسنده و خوانندهٔ پیام همیشه یکسان نیست؛ همچنین، این ضمایر از نظر معنایی، ممکن است در جملات، نه ابهام، بلکه معنای بی‌اهمیتی و بی‌تفاوتی گوینده را نسبت به موضوع مورد بحث نشان دهد. در زبان روسی وندها (پسوندها و پیشوندها) به طور مشخص درجهٔ ابهام در کلام را معین می‌کنند. مثلاً پسوندهای либо– و нибудь– در ضمایر مبهم مترادفند و تفاوت آن‌ها در سبک یا محیط کاربرد آن است[۱]. ضمایر مبهم در زبان روسی با پسوندهای بالا، معنای بی‌تفاوتی گوینده نسبت به معنای (مفعول یا فاعل) فعل جمله را نشان می‌دهند. به مثال‌های زیر توجه کنید:

۱. *Дайте мне какую-нибудь книгу почитать!*

*به من **یک کتابی** بدهید مطالعه کنم.*

۲. *Кто-нибудь из присутствующих хочет задавать вопрос?*

کسی از حضار می‌خواهد سؤال بپرسد؟

۳. *Давай заедем к кому-нибудь، чтобы рассказать о случившемся.*

بیا سر راه پیش **یک کسی** برویم تا آنچه اتفاق افتاده را برایش تعریف کنیم.

٤. *Удавалась хоть раз кому-нибудь когда-нибудь встретится лицом к лицу со строителем، обувщиком، дорожником?*

*آیا برای **یک کسی یک وقتی** پیش آمده که با **یک سازنده**، کفاش یا راهدار روبه‌رو شود؟*

ضمایر مبهم *какую-нибудь* (یک) در ترکیب *какую-нибудь книгу* (یک کتابی) در جملهٔ اول، *кто-нибудь* (یک کسی) در جملهٔ دوم و *к кому-нибудь* (پیش یک کسی) در جمله سوم و ضمایر مبهم *кому-нибудь* (برای کسی) و *когда-нибудь* (یک وقتی) نشان‌دهندهٔ آن هستند که برای گوینده، چه کتابی، چه کسی، پیش چه کسی، برای چه کسی و چه وقت مهم نیست.

اما چنانچه ضمیر مبهم با پسوند *-то* به کار برود، مفهوم ضمیر این است که در لحظهٔ گفتار، موضوع برای گوینده مبهم و نامشخص است. به جملات زیر توجه کنید:

*Он давно не звонил мне، наверное **что-то** случилось.*

*او مدت‌ها است که به من زنگ نزده است، حتماً **یک اتفاقی** برایش افتاده است.*

*Вчера о тебе **кто-то** спрашивал، он сказал، что учился с тобой в университете.*

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

*دیروز **یک نفر** سراغ تو را می‌گرفت. او گفت که با تو در دانشگاه درس می‌خوانده است.*

ضمایر مبهم *что-то* (یک چیزی) در ترکیب *что-то случилось* (یک اتفاقی افتاده است) و *кто-то* (یک کسی) دلالت بر نامشخص بودن موضوعی دارد که گوینده در رابطه با آن، از ضمیر مبهم استفاده کرده است.

ضمیر مبهم *что-то* گاهی در جملات، در ترکیب با صفات خنثی، *ابهام* و *شک و تردید* یا *تشبیه* در موضوع گفتار را در کلام گوینده نشان می‌دهد.

*В другом домике я увидел молодую лису. В движениях её было **что-то** порывистое، собачье и **что-то** грациозное، кошачье.*

در خانه دیگر من روباه جوانی دیدم که در حرکاتش یک هیجانی مانند سگ و اندامی شبیه گربه به چشم می‌خورد.

*Говорят، что я очень похож، но портрет мне не кажется интересным. **Что-то** есть в нём не моё и нет **чего-то** моего.*

*می‌گویند که من خیلی شبیه عکس هستم. اما عکس به نظر من جالب نمی‌آید. **یک چیزهایی** در آن هست که شبیه من نیست و **یک چیزهایی** که در من هست در اون دیده نمی‌شه.*

ادات нибудь- و то- در ترکیب ضمایر مبهم در صورتی‌که در جملات پرسشی به کار بروند، مترادف‌اند (گلازونووا، ۲۰۰۳: ۲٤۸).

*Я должен передать эту книгу **какому-то (какому-нибудь)** конкретному человеку?*

*من باید این کتاب را به **یک شخص** معلومی بدهم؟*

در جملهٔ بالا ضمیر مبهم *какому-то* و *какому-нибудь* (یک نفر) مترادف‌اند و پسوند *нибудь–* و *то-* در ضمیر بالا دلالت بر ابهام برای گوینده در جملهٔ پرسشی دارد.

پیشوند -кое نیز در ضمایر، بر ابهام دلالت دارد، اما این ابهام برای گوینده یا نویسندهٔ پیام نیست، زیرا او خود از موضوع آگاه است، اما در لحظهٔ گفتار نمی‌خواهد یا لازم نمی‌داند آن را برای شنونده یا خوانندهٔ پیام، آشکار نماید:

۱. *В воскресенье мы с тобой **кое-куда** поедем.*

*روز یکشنبه من و تو **یک جایی** می‌رویم.*

۲. *Этот подарок я приготовил **кое-кому** из наших общых знакомых*

*این هدیه را من **برای یکی از دوستانمان** تهیه کرده‌ام.*

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

در جملهٔ اول ضمیر *кое-куда* (به یک جایی) و در جملهٔ دوم ضمیر *кое-кому* (برای یکی) ضمایر مبهمی هستند که به هر دلیل ممکن، گوینده در لحظه گفتار، از آشکارکردن مکان و یا شخص موردنظر خود امتناع می‌کند.

ادات *не* که در زبان روسی آن را ادات منفی می‌دانند، چنانچه جلوی برخی از ضمایر پرسشی قرار بگیرد، از آن‌ها ضمایر مبهم می‌سازد؛ مانند ***некто*** (یک، فلان) که ضمیر مبهمی است که در ارتباط با انسآن‌ها به کار می‌رود و چنانچه بعد از آن‌ها اسمی به کار برود، بر انسان دلالت دارد و در جملات تنها در نقش نهاد قرار می‌گیرد:

*Тут без тебя приходил **некто Иванов**، он хотел с тобой встретится.*

یک ایوانوف نامی وقتی تو نبودی اینجا آمد، می‌خواست تو را ببیند.

ضمیر مبهم *некто* در جملات روسی نشان‌دهندهٔ ابهام و نامشخص بودن موضوع برای گوینده یا نویسندهٔ پیام است. ضمیر مبهم некий نیز به کمک پیشوند не ساخته شده و از ضمایر مبهم به‌شمار می‌رود. این ضمیر مانند صفات روسی ویژگی‌های گرامری جنس، شمار و حالت‌های صرفی دارد. گاهی ضمیر مبهم *некий* از نظر معنی مترادف ضمیر *некто* است، اما می‌تواند در جملات نقش‌های نحوی متفاوت داشته باشد:

*Я пришёл сюда вместо **некой девушки**، имя которой я не знаю.*

*من اینجا به جای **یک خانمی** آمده ام که اسمش را نمی‌دانم.*

در جملهٔ بالا، ضمیر مبهم *некой* بر ناشناس‌بودن خانم دلالت دارد و وابسته متمم مفعولی است.

برخلاف ضمیر مبهم *некто* که همواره با اسامی جاندار ترکیب می‌شود، ضمیر *некий* مترادف ضمیر مبهم *какой-то* نیز می‌باشد، به همین دلیل می‌تواند علاوه بر اسامی خاص انسان‌ها و جانداران، با اسامی بی‌جان نیز ترکیب شود:

*В его методе смешить действует **некий** механизм، который при ближайшем рассмотрении есть пародия.*

*در شیوهٔ خنداندن او **مکانیزمی** وجود دارد که با بررسی دقیق آن تقلید مسخره‌آمیز به چشم می‌خورد.*

*Тройка также есть **нечто**; следовательно، и она есть **нечто** одно، **некая единица**.*

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

*سه هم **یک چیزی** (نمره‌ای) است؛ بنابراین آن هم برای خودش **یک چیزی است، یک واحدی** است.*

*Тогда я не думал، что настанет срок، когда в **некий** весенний чужой мне день я тоже окажусь чьим-то жалким، смешным، не лепым отцом и меня тоже постесняются защитить.*

*آن‌وقت به این فکر نمی‌کردم که زمانی خواهد رسید که **در یک روز** ناآشنای بهاری، من هم پدری پست، مضحک و مزخرف برای فرزندی بشوم که دیگران از حمایت من شرمنده شوند.*

ضمیر مبهم *нечто* (یک) معمولاً قبل از صفات خنثی به کار می‌رود. این ضمیر در جملات روسی به همراه صفتی که با آن ترکیب می‌شود در نقش نهاد یا مفعول مستقیم به کار می‌رود:

*Я узнал **нечто интересное** об истории города.*

***یک چیز جالبی** در مورد تاریخچهٔ شهر فهمیدم.*

*Послушай، **нечто похжее** было и со мной.*

*گوش کن **یک چیز شبیه به این** برای من هم اتفاق افتاد.*

در جملات بالا، ضمیر مبهم *нечто* مبهم بودن موضوع برای شنونده یا خوانندهٔ پیام را نشان می‌دهد؛ در صورتی‌که گوینده یا نویسندهٔ پیام به وضوح از موضوع آگاه است.

ابهام در ضمیر مبهم *нечто* در جملات، گاهی ممکن است هم برای گویندهٔ پیام باشد و هم برای شنوندهٔ آن.

*Я чувствовал ، что в соседней комнате происходит **нечто тревожное، опасное**، связанное с нашей семьёй، с отцом и матерью.*

*من احساس کردم که در اتاق مجاور **یک چیز تکان‌دهنده و خطرناک** در ارتباط با خانوادهٔ ما، پدر و مادرم، در حال رخ‌دادن است.*

*Художник может почерпнуть **нечто** у давно ушедшего художника، но это отнюдь не всегда развитие традиция.*

هنرمند نقاش ممکن است از هنرمندان نقاش پیشین خود چیزهایی را اقتباس کند، اما این همیشه نشانهٔ پیشبرد هنر سنتی پیشینیان نیست.

ضمیر مبهم *нечто* در مثال بالا، بدون ترکیب با کلمه‌ای دیگر در جمله به صورت مستقل به کار برده شده است. پس از این ضمیر مبهم ممکن است حرف اضافه *вроде* یا صفت

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

تفضیلی نیز به کار رود که در این صورت صفت تفضیلی یا اسمی که در ارتباط با ضمیر بالا به کار رفته است، نقش توصیفی (определение) دارد:

*Существует **нечто вроде** души лирического произведения»-песни، романса، гимно.*

یک چیزی به عنوان روح آثار لیریک –ترانه –رمان و سرود وجود دارد.

*Самоокупаемая сельскохозяйственная коммуна будет выдавать не только товарные сельхозпродукты، но и **нечто более ценное** – личность человека.*

*جامعهٔ خودکفای اقتصادی، نه تنها مایحتاج اقتصادی خود را تأمین می‌کند، بلکه **یک چیز ارزشمندتری**، یعنی شخصیت انسان را به ارمغان می‌آورد.*

ضمایر منفی *некто* و *нечто* غالباً با کلمات دیگر ترکیب می‌شوند.

ضمیر منفی *некоторый* (برخی، بعضی، تعدادی، مقداری) در جملات روسی معمولاً با اسامی ترکیب می‌شود و به‌معنی بخشی، تعدادی و مقداری از کل است و به شکل جمع در حالت‌های صرفی گوناگون در نقش‌های مختلف نحوی به کار می‌رود؛ در صورتی که فرم مفرد این ضمیر عموماً معنای «یک، یک جوری» دارد و معمولاً در جملات در نقش نهاد و متمم به کار می‌رود.

۱. *Я люблю перечитывать **некоторые** страницы из романа Достоевского Идиот».*

*من دوست دارم **بعضی** صفحات رمان ایدیوت» داستایوفسکی را چند بار بخوانم.*

۲. *При некоторцх обстоятельствах я мог бы помочь вам.*

بعضی مواقع من می‌توانم به تو کمک کنم.

۳. ***Некоторую** часть пути мы шли молча.*

***یک قسمتی** از راه را ما بدون صحبت طی کردیم.*

٤. ***Некоторый** интерес эта информация может вызвать، но вцелом، врядли на неё обратят внимание.*

*این خبر می‌تواند **یک جذابیتی** داشته باشد اما گمان نمی‌کنم به آن توجهی شود.*

٥. *Меня пугала **некоторая** неожиданность его появленя*

***یک جوری** غیرمنتظره‌بودن آمدن او من را ترساند.*

٦. *Ей свойственно **некоторая** враждённая суровость в обращении с окружающим.*

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

*او **یک سردی** ذاتی در برخورد با دیگران دارد.*

۷. ***Некоторые черты*** *его характера мне не нравились.*

*من **از بعضی** از رفتارهای او خوشم نمی‌آمد.*

۸. *В его голосе чувстствовалась **некоторое** беспокойство.*

در تن صدای او یک اضطرابی احساس می‌شد.

۹. ***Некоторое*** *время мы сможем контролировать ситуацию.*

***مدتی** ما می‌توانیم اوضاع را کنترل کنیم.*

ضمیر مبهم *несколько* (تعدادی، چند، مقداری) را می‌توان با توجه به معنای لغوی آن، ضمیر مبهم عددی نامید. در جملات روسی که این ضمیر به کار برده می‌شود، گزارهٔ فعلی گاهی به شکل مفرد و زمانی به صورت جمع می‌باشد. درصورتی‌که این ضمیر با اسم‌هایی که جاندار هستند ترکیب شود یا اسم موردنظر قبل از گزاره آورده شود، اغلب گزاره فعلی از نظر شمار با اسم مطابقت می‌کند و در غیر این صورت گزاره به صورت مفرد، در زمان گذشته شکل خنثی دارد. این ضمیر به سؤال ?*сколько* پاسخ می‌دهد و به تعدادی اشاره می‌کند که غالباً تا پنج عدد است (گلازونووا، ۲۰۰۳: ۱۷۶).

ضمیر مبهم *несколько* در جملات روسی در حالت‌های صرفی مختلف و در نقش‌های نهاد و متمم جمله به‌کار می‌رود. چنانچه این ضمیر در حالت‌های صرفی *И.п.* و *В.п.* جمله به‌کار رود، اسم بعد از آن در جمع *Р.п.* به‌کار می‌رود، اما اگر در حالت‌های صرفی دیگر باشد از اسم خود تبعیت می‌کند:

*Через **несколько минут** мы сидели в юрте по обе стороны огня и пили горячий чай.*

*پس از **چند دقیقه** در دو طرف آتش نشستیم و چای داغ خوردیم.*

*Попробуй выразить свою мысль в **нескольких словах.***

*سعی کن نظر خود را **در چند کلمه** بیان کنی.*

*Книжный магазин находится **в нескольких шагах** отсюда.*

*کتاب‌فروشی **در چند قدمی** اینجا قرار دارد.*

*За стеной я ушлышал **несколько голосов**.*

*از پشت دیوار **چند تا صدا** شنیدم.*

ضمیر *несколько* در برخی مواقع معنی یک یا یک قدری را می‌دهد:

*Ты думал о последствиях своего поступка и поставил меня **в несколько***

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

трудное *положение.*

تو به عواقب رفتار خودت فکر نکردی و من را در ***یک شرایط سختی*** *قرار دادی.*

Его лицо ***несколько холодное****، но выражало живейший нтерес ко всему происходиящему.*

صورتش ***یک قدری*** *سرد اما مطبوع بود و علاقهٔ شدیدی به آنچه اتفاق می‌افتاد نشان می‌داد.*

Мне кажется ты к нему относишься ***несколько*** *сурово.*

من فکر می‌کنم که تو با او ***یک قدری*** *سرد برخورد می‌کنی.*

Ты ***несколько*** *поторопился с решением.*

تو یک قدری زود تصمیم گرفتی.

ضمایر مبهم در زبان فارسی، گاهی در حوزهٔ اسامی موردبررسی قرار می‌گیرند و به عنوان اسم نکره و با نشانه‌های نکرهٔ «ی» و «یک» یا در ترکیب با صفات مبهمی مانند چند، فلان و ... ساخته می‌شوند (فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۱۹۰). مانند یک زمانی، فلان کتاب، چند شهر و... . اما در دسته‌بندی برخی دستورنویسان فارسی، مانند دکتر پرویز خانلری، دکتر حسن گیوی، دکتر انوری، ژیلبر لازار، دکتر مهدی مشکوه‌الدینی و ... واژه‌هایی چون *برخی، بعضی، عده‌ای، گروهی، پاره‌ای، کسی، یکی، قدری و یک‌خورده، اندکی، یک کمی، یک قدری و* ... به عنوان ضمایر مبهم مشخص شده‌اند و در صورتی که مرجع ضمیر از نظر گوینده اهمیت نداشته باشد و تنها انجام عمل مهم باشد، این ضمایر جانشین اسم می‌شوند و کسی یا چیزی را به طور نامشخص و نامعینی بیان می‌کنند (مشکوه‌الدینی، ۱۳۸۷: ۲۰۹؛ انوری و گیوری، ۱۳۷۸: ۲۰۱).

نمی‌خواهم ***کسی*** *این پرسش را از من بپرسد.*

چرا به من می‌خندید؟ به ***بعضی*** *از ارباب مسندهاتان بخندید.*

فلان کس *گفت،* ***فلان چیز*** *را از* ***فلان جا*** *خریده است.*

برو ***فلان کوچه منزل فلانی.***

در تعیین ضمایر مبهم، دستورنویسان فارسی برخی از ضمایر از قبیل *همه، تمام، دیگری، همه کس، هرکه، هرچه و...* را نیز از ضمایر مبهم می‌دانند؛ درحالی‌که این ضمایر را دستورنویسان روسی به حق ضمایر معین определительные می‌نامند. در زبان روسی، ضمایر معین به آن دسته از ضمایر گفته می‌شود که معنای حد و مرز و گسترهٔ عملکرد کار، حالت، ویژگی، جریان و... بر روی کل اشیا و اشخاص را دارند و به عبارت دیگر بر همهٔ افراد یا

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

اشیایی که در حوزهٔ شناخت گوینده است و بر تمام اعضای یک مجموعهٔ همگون صدق می‌کنند، دلالت دارد. در زبان روسی ضمایر *каждый* (هر)، *всякий* (هر، همه نوع، انواع مختلف)، *любой* (هر، هر کدام)، *весь* (همه، تمام)، *другой* (دیگری)، *иной* (هر)، *самый* (درست در...)، *свой* (... خود، مال خود) و... را ضمایر معین می‌نامند. برخی دستورنویسان، این ضمایر را در زبان فارسی ضمایر مبهم می‌نامند. به جملات زیر توجه کنید:

۱. ***همه همین*** *را تصدیق می‌کنند.*

۲. ***هر کتابی*** خواستی بردار.

۳. ***تمام شهر*** *را زیر و رو کردم.*

ضمیر معین «*همه*» درجملهٔ اول، هیچ‌گونه ابهامی را برای گویندهٔ پیام در بر ندارد، بلکه انجام عمل را بر همهٔ مجموعه‌ای که گوینده می‌شناسد، تعمیم می‌دهد. در جملهٔ دوم ضمیر هر نیز برای گویندهٔ پیام، هیچ‌گونه ابهامی را نشان نمی‌دهد، بلکه انجام عمل «برداشتن» می‌تواند بر روی هریک از اعضای مجموعهٔ همگون، یعنی کتاب‌ها اتفاق بیفتد و ضمیر «تمام» در جملهٔ سوم کل مجموعه موردبحث گوینده را نشان می‌دهد و هیچ‌گونه ابهامی برای گویندهٔ پیام را بیان نمی‌کند، بلکه انجام عمل «زیر و رو کردن» روی کل اعضای مجموعهٔ موردبحث گوینده را بیان می‌کند؛ بنابراین ضمایر «*همه*»، «*هر*» و «*تمام*» را نباید ضمیر مبهم دانست، بلکه این دسته از کلمات را باید در واقع ضمایر معین نامید.

ضمایر مبهم در جملات روسی و فارسی می‌توانند در نقش‌های نحوی گوناگون به کار روند.

غرابت موضوع ***بعضی را*** *بر آن داشت که تعبیر تازه‌ای بجویند.*

این دردها را نمی‌توان ***به کسی*** *اظهار کرد.*

چنانکه ***بعضی از*** *آقایان مسبوقند من از اول یک کوره‌سوادی داشتم.*

عامهٔ مردم جانب ***کسی را*** *می‌گرفته‌اند که عامل عادل باشد.*

۷. ضمایر منفی

ضمایر منفی در زبان روسی به دسته‌ای از ضمایر گفته می‌شود که با اضافه‌کردن ادات منفی *ни* و *не* به ضمایر پرسشی ساخته می‌شوند. این ضمایر عدم‌وجود شیئی یا شخصی، ویژگی و مقدار چیزی را بیان می‌کنند (شانسکی، ۲۰۰۰: ۱۵۸). ضمایر منفی از یک طرف نشان‌دهندهٔ

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

اشیا، اشخاص، ویژگی‌ها و مقدار هستند و از طرف دیگر هر یک از این ضمایر ضمن بیان عدم‌وجود اشیا، اشخاص، ویژگی‌ها و مقدار، این عدم‌وجود را به همهٔ اشیا، اشخاص، ویژگی‌ها و مقدار موضوع بحث تعمیم می‌دهند (چپاسووا، ۲۰۰۷: ٦٤).

برخی از ضمایر منفی در زبان روسی عبارت‌اند از: *никто* (هیچ‌کس)، *ничто* (هیچ‌چیز)، *никакой* (هیچ‌یک)، *ничей* (مال هیچ‌کس)، *некого* (کسی نیست)، *нечего* (چیزی نیست) و... .

ضمایر منفی معمولاً به سبب معنا به اشیا و اشخاص دلالت می‌کنند و ویژگی‌های دستوری مخصوص به خود دارند. آن‌ها را می‌توان به گروه‌های مختلفی از اقسام کلام نسبت داد. برخی را به اسامی *никто*،*ничто*، *некого* گروهی دیگر را که بر ویژگی‌ها دلالت دارند، به گروه صفات *никакой*، *ничей* و عده‌ای را که به ظرف مکان و زمان و ... دلالت دارند، به گروه قیود *никогда*، *негде* منسوب می‌کنند.

ضمایر اسمی و صفتی در حالت‌های مختلف صرفی در جملات، در نقش‌های مختلف نحوی نهاد، مفعول و متمم به کار می‌روند. درحالی‌که ضمایر قیدی در جملات، نقش متمم قیدی دارند.

پیشوند *не* در ضمایر منفی همیشه ضربه (ударение) دارد، اما پیشوند *ни* بدون ضربه است. ضمایر منفی *некого* (کسی وجود ندارد) و *нечего* (چیزی وجود ندارد) نشان‌دهندهٔ عدم‌وجود موضوع عمل یا گفتار هستند و در جملات در نقش مفعول یا متمم به کار می‌روند. ضمایر مذکور به این دلیل که در جمله نمی‌توانند در نقش نهاد به کار بروند، شکل نهادی یا *И.п.* ندارند و چنانچه با حروف اضافه به کار بروند، حرف اضافه، ادات *не* را از ضمیر مربوطه جدا می‌کند و در وسط کلمه قرار می‌گیرند. گزارهٔ جملاتی که این‌گونه ضمایر در آن‌ها به کار می‌روند، به صورت مصدر به کار می‌رود.

*Нам **терять нечего** Пусть другие боятся.*

*ما **هیچ‌چیز را** برای از دست دادن **نداریم**! دیگران باید بترسند.*

*Мне **не о чем** рассказывать.*

*من **هیچ‌چیز برای** تعریف کردن **ندارم**.*

*Им **не у кого** просить совета.*

*آن‌ها **هیچ‌کس را ندارند** که از او توصیه‌ای بخواهند.*

ضمایر منفی никто (هیچ‌کس)، ничто (هیچ‌چیز)، никакой (هیچ‌یک) و ничей (مال هیچ‌کس/ هیچ‌چیز) که با افزودن ادات منفی *ни* به ابتدای ضمایر پرسشی ساخته می‌شوند، در

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

جملاتی به کار می‌روند که حتماً گزارهٔ آن با ادات *не* به صورت منفی به کار می‌رود و بر عدم‌انجام کار دلالت دارد. این ضمایر در نقش‌های نحوی نهاد، مفعول، متمم مفعولی و متمم قیدی به کار می‌روند. در این ضمایر نیز حرف اضافه، ادات *ни* را از ضمیر مربوطه، جدا می‌سازد.

Ничто *так не вредно даже убийственно для культуры как пошлость.*

هیچ‌چیزی *به اندازهٔ رذالت آنقدر مضر، حتی نابودکنندهٔ فرهنگ نیست.*

Никто *из нас не одинок.*

هیچ‌یک *از ما تنها نیستیم.*

Есть много красавиц но она единственная ***ни на кого не похожая*** *неповторимая.*

زیبارویان زیادند، اما او یگانه است. ***به هیچ‌کس*** *شباهت ندارد. بی‌همتاست.*

Добрый вы смешной и чистый человек. И пусть вас хронит тот кого ***никто*** *не называет.*

شما انسان مهربان، ساده و پاک هستید. بگذار آن کسی مراقب شما باشد که ***هیچ‌کس*** *صدایش نمی‌زند.*

Ни по какой улице *мы не гуляли сидели дома.*

به هیچ خیابانی *برای گردش نرفته بودیم، خانه بودیم.*

Ни у чьих родственников *мы не останавливались.*

پیش فامیل هیچ‌کس *نماندیم.*

گاهی نیز کلماتی مانند *нет*(خیر، نیست)، *нельзя* (نباید)،*невозможно* (ممکن نیست) و... گزارهٔ این‌گونه جملات را منفی می‌کنند (گلازونووا، ۲۰۰۳: ۱۶۹).

В это время ***никого нельзя*** *застать в лаборатории.*

در این ساعت ***هیچ‌کس را*** *درآزمایشگاه نمی‌توان پیدا کرد.*

У меня ***нет желания ни над чем*** *шутить.*

من حوصلهٔ ***هیچ‌جور*** *شوخی را ندارم.*

چنانچه ضمایر منفی، خود در نقش گزاره استفاده شوند، دیگر نیازی به ادات منفی‌ساز *не* نیست:

Мне кажется это ***ничья собака****, у неё нет ошейника.*

من فکر می‌کنم این سگ مال هیچ‌کس نیست، چون قلاده ندارد.

باید توجه داشته باشیم که جنس گرامری ضمیر منفی *никто* مذکر و ضمیر منفی *ничто*

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

خنثی است، بنابراین، چنانچه این ضمایر در نقش نهاد جمله به‌کار بروند، گزارهٔ جمله، از نظر جنس و شمار با آن‌ها مطابقت دارد، اما در صورتی که ضمایر مذکور به جنس مؤنث یا شمار جمع اشاره داشته باشند، کاربرد گزاره به شکل مؤنث یا جمع امکان‌پذیر است (همان: ۱۷۱).

***Никто** не **входил** в тот день в его комнату.*

***هیچ‌کس** در آن روز به اتاق وی **نرفت**.*

***Никто ни мои** родители **ни моя** бабушка **не представляли** всей сложности ситуации.*

*نه والدینم نه مادربزرگم **هیچ‌یک نمی‌توانستند** پیچیدگی اوضاع را تصور کنند.*

در زبان محاوره ضمیر *нечего* در ترکیب با مصدر در نقش گزاره به معنی *не надо* (نباید) به کار می‌رود.

*Ну что ж! Делать **нечего!***

خوب چی! **هیچ کاری نمی‌شود کرد**.

از ضمایر منفی به عنوان گروه مستقلی از ضمایر در کتاب‌های دستور زبان فارسی نام نبرده‌اند. دستورنویسان فارسی این ضمایر را معمولاً به گروه ضمایر مبهم منسوب کرده‌اند. دکتر خانلری، دکتر انوری و برخی دیگر، ضمایر منفی «هیچ‌کس»، «هیچ‌کدام»، «هیچ‌جا»، «هیچ» و «هیچ‌یک» را ضمایر مبهم می‌نامند (خانلری، ۱۳۸۰: ۲۰۱؛ انوری و گیوری، ۱۳۷۸: ۱۸۹).

۸. نتیجه‌گیری

در دسته‌بندی معنایی و ساختاری ضمایر در زبان روسی ضمایر منفی و مبهم تنها ضمایری هستند که با افزودن برخی وندهای واژه‌ساز به ضمایر پرسشی ساخته می‌شوند. در این فرایند ساختاری هر وند در ترکیب با ضمایر پرسشی، معنای مشخصی به نوواژه می‌دهد که ویژگی‌های صرفی و نحوی مخصوص به خود دارد. این ضمایر در زبان فارسی نیز از ضمایر پرسشی در ترکیب با واژگان دیگر یا وندها ساخته می‌شوند و از نظر ویژگی‌های ساخت‌واژی و نحوی با زبان روسی متفاوت هستند. آموزش ضمایر منفی و مبهم در ایران به فراگیران زبان روسی به دلیل ظرافت‌های معنایی که محصول ساخت‌واژی است و همچنین کاربرد آن‌ها در ساختارهای نحوی مخصوص به خود زبان روسی و ویژگی صرفی‌شان، از مقولات مشکل دستوری به شمار می‌رود. تعدد وندهای واژه‌ساز ضمایر مبهم زبان روسی که موجب

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

محدودیت معنایی و کاربردی آن‌ها در کلام می‌شود، در مقایسه با محدودیت و کمی آن‌ها در زبان فارسی که در نتیجه، گسترهٔ کاربرد و معنای آن را وسعت می‌دهد و در پی آن معانی متعدد با عناصر زبانی بسیار اندک بیان می‌شوند، از عوامل مشکل‌ساز برای فراگیران ایرانی به شمار می‌روند. معرفی وندهای ضمایر مبهم، ظرافت‌های معنایی و ویژگی‌های صرفی آن‌ها و همچنین بیان تفاوت‌های معنایی و کاربردی ضمایر منفی با پیشوند «не» در ساختارهای نحوی مخصوص به خود، به معنای فقدان موضوعی که ضمیر منفی از آن نام می‌برد و پیشوند «ни» به معنی «هیچ» در ترکیب با ضمیر پرسشی که از آن ضمیر منفی می‌سازد، می‌تواند به درک، کاربرد و ترجمهٔ صحیح آن‌ها توسط فراگیران زبان در زنجیرهٔ گفتار کمک کند.

۹. پی‌نوشت‌ها

۱. ضمایر مبهم با ادات либо– در متون علمی و رسمی- اداری به کار می‌روند.

۱۰. منابع

- انوری، حسن و گیوی احمدی. (۱۳۷۸). ***دستور زبان فارسی۲***. تهران: فاطمی.
- فرشیدورد، خسرو.(۱۳۸۲). ***دستور مفصل امروز***. تهران: سخن.
- لازار، ژیلبر. (۱۳۸٤). ***دستور زبان فارسی معاصر***. تهران: هرمس.
- مشکوه‌الدینی، مهدی. (۱۳۸۷). ***دستور زبان فارسی واژگان و پیوندهای ساختی***. تهران: توس.
- ناتل خانلری، پرویز. (۱۳۸۰). ***دستور زبان فارسی***. تهران: توس.
- Вишнякова, С. А. (2008). *Русский язык как иностранный.* Москва: Флинта-Наука.
- Глазунова, О. И. (2003). *Грамматика русского языка.Санкт Петерзбург*: Златауст.
- Зализняк, А. А. (1990). *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия.
- Касаткин, Л. Л. (2001). *Русский язык*. Москва: Academa.
- Костомаров, В. Г. и Максимов, В. И. (2003). *Современный русский*

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]

литературный язык Москва: GARDARIKI.

- Лекант, П. А. (2002). *Современный русский язык*. Москва: Дрофа.
- Лекант, П. А. (2004). *Современный русский язык*. Москва: Просвешение.
- Тихонов, А. Н. (2003). *Современный русский язык / Морфемика, словообразование, морфология*. Москва: TSITADEL-TREYD.
- Чепасова, А. М. и Игнатьева, Л. Д. (2007). *Местоимения в современном русском языке*. Москва: ФЛИНТА-НАУКА.
- Шанский, Н. М. (2000). *Учебник для шестого класа обшеобразовательных учреждений* Москва: Просвешение.

[Downloaded from lrr.modares.ac.ir on 2024-10-12]